

УДК 340.111:17.026.1

Д. В. Левченко

ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ СУТНОСТІ КАТЕГОРІЇ «ІНТЕРЕС»

Законодавство України містить численні згадування про законні інтереси фізичних і юридичних осіб, втім не визначає, що саме до них відноситься. Законний інтерес у праві є категорією оціночною, адже законодавець залишає можливість самостійного визначення інтересів суб'єктам права, що вступають до правовідносин. Уявлення сутності категорії «законний інтерес» вимагає від дослідника спершу звернутися до категорії «інтерес» взагалі і провести аналіз його змісту та найбільш характерних рис, а також провести порівняння інтересу в цілому із законним інтересом зокрема.

Категорія «інтерес» розглядається філософією, економікою, соціологією, психологією, правознавством, причому представники кожної з цих галузей знання досліджують інтереси у різних ракурсах. Доцільним вбачається почати огляд розумінь категорії «інтерес» з психології, економіки та соціології, потім перейти до філософського її осмислення та, нарешті, до проблеми інтересу у праві.

Етимологія слова інтерес сходить до латинського «inter esse», що перекладається як «бути усередині, поміж будь-чим», а до української мови запозичене через посередництво польської або ж німецької [1, 311].

У психології інтерес розглядається у контексті мотивації людської поведінки поряд із потребами, мотивами, намірами, цілями, прагненнями. Головне місце посідає потреба — стан потребування людини або тварини у певних умовах, яких їм не вистачає для нормального існування, розвитку. Мотив посідає друге місце, притаманний лише людині і є тим предметом, що, виступаючи як засіб задоволення потреби, організує та певним чином спрямовує поведінку. Метою є усвідомлюваний безпосередній результат, на який у даний момент спрямовано поведінку; на відміну від потреб і мотивів цілі є короткочасними, бо сприймаються у свідомості як безпосередні і найближчі очікувані результати діяльності [2, 221].

Мотиваційними факторами другого порядку, що виступають як збудники людської поведінки, Р. С. Немов називає інтереси, завдання, бажання і наміри. Інтерес вчений трактує як особливий когнітивний мотиваційний стан пізнавального характеру, що, як правило, не пов'язаний із будь-якою однією центральною на даний момент потребою. Інтересу відповідає особливий вид діяльності — орієнтувально-дослідницький, вищим рівнем якої, притаманним лише людині, є наукові та художньо-творчі шукання [2, 224].

За словами іншого психолога, М. В. Гамезо, для психології інтерес є специфічною формою прояву пізнавальної потреби, яка забезпечує спрямування особистості на усвідомлення цілей діяльності і тим самим сприяє орієнтуванню особистості у навколишній дійсності. Інтерес у цьому сенсі включає три компоненти: емоційний, інтелектуальний та поведінковий [3, 176].

Інтерес, за думкою М. І. Єнікєєва, — це вибіркоче ставлення до предметів і явищ, що є результатом розуміння їх значення й емоційного переживання значущих ситуацій. Інтереси обумовлюються домінуючою спрямованістю особистості. Інтереси особистості обумовлені її приналежністю до певної соціальної групи. Інтереси людини визначаються системою її потреб, але зв'язок інтересів з потребами не є прямолінійним, а іноді він і взагалі не усвідомлюється.

Інтерес, як і всі психічні стани, істотно впливає на плин психічних процесів, активізує їх. Відповідно до потреб, інтереси підрозділяються за змістом (матеріальні й духовні), широтою (обмежені й різнобічні) і стабільністю (короткочасні й усталені). Різняться також безпосередні й непрямі інтереси (так, наприклад, виявлений слідчим інтерес до якого-небудь речового доказу є інтересом непрямим, в той час як прямим його інтересом є розкриття всього злочину в цілому). Інтереси можуть бути позитивними й негативними. Вони не тільки стимулюють людину до діяльності, але й самі формуються в ній.

Широта й глибина інтересів людини визначає повноцінність її життя. Вузькість кола інтересів, їх обумовленість тільки матеріальними потребами, відсутність повноцінних усталених інтересів нерідко лежать в основі злочинної поведінки. Характеристика особистості містить у собі визначення кола інтересів даної людини [4, 69–70].

Економіка та соціологія також подають інтереси у зв'язку із потребами. Економічна теорія на відміну від психології концентрує свою увагу при вивченні інтересів не на психосуб'єктивних факторах, а на їх зв'язку з матеріальним виробництвом, вивчає їхню природу, закономірності формування і розвитку, місце та роль у суспільному розвитку.

Російський економіст О. Г. Войтов визначає потреби як кінцевий, внутрішній мотив людської активності [5, 48]. Потреби, за його думкою, поділяються на такі, що не усвідомлюються, і такі, що усвідомлюються; останні, у свою чергу, — на такі, що не контролюються (пристрасті), і такі, що контролюються; і нарешті, контрольовані потреби поділяються на нездійсненні (мрії) та такі, що можуть бути здійсненими (інтереси). Крім того, вчений зазначає, що потреби по мірі їх усвідомлення стають інтересами, а по мірі забезпечення їх платоспроможності — попитом; засобом реалізації потреб, таким чином, виступає правочин (трансакція) [5, 55].

Український дослідник С. С. Ковальчук зазначає, що в інтересах закладено зумовлені змістом соціальних обставин вимоги та стимули до певних дій. Не випадково вони виступають однією з рушійних сил кардинальних перетворень у суспільному розвитку. У них одночасно виражено об'єктивну необхідність та історичну доцільність дій суб'єктів. Інакше кажучи, спонукальний вплив інтересів полягає, насамперед, у тому, що через їх усвідомлення в людини формуються певні мотиви, суб'єктивно-психологічні матриці (штампи, моделі) поведінки. Спонукальною силою діяльності економічні інтереси стають у процесі їх пізнання й усвідомлення суб'єктом. Відображаючись у свідомості, інтереси впливають на старанність людини, стиль господарювання, визначають її поведінку у господарському житті. Це означає, що механізм реалізації економіч-

них інтересів, їх узгодження та взаємодії викликає необхідність розвитку свідомої діяльності господарських суб'єктів, формування у них спонукальних мотивів до трудової діяльності для задоволення своїх потреб, цілей та засобів їх втілення. Іншими словами, потреби як об'єктивний чинник діяльності та її вирішальна спонукальна сила започатковують розвиток інтересу і тим самим виступають одним із його джерел. Потреби, відбиті через виробничі відносини, і становлять суть основи економічних інтересів, а люди вступають до процесу суспільного відтворення, коли усвідомлюють свої економічні інтереси. Отже, тісний зв'язок і взаємозумовленість потреб і економічних інтересів дозволяє характеризувати останні як змістовний вияв творчо перетворювальної діяльності суб'єкта, спрямованої на вдосконалення своїх здібностей, самоутвердження та самовираження [6, 9].

Економічний інтерес, його об'єктивний зміст, форми вияву реалізуються через різні види діяльності суб'єктів — господарської, підприємницької, управлінської тощо, у процесі якої об'єктивно виникають і розвиваються виробничі відносини. Визнання положення про об'єктивність економічних інтересів, їх вторинність щодо виробничих відносин у жодному разі не зменшує їх ролі у розвитку продуктивних сил. Економічні інтереси відіграють функціональну роль у системі виробничих відносин. Саме вони становлять ту ланку, яка опосередковує взаємодію діалектичних суперечностей — неперервності та дискретності розвитку економічної системи і породжує об'єктивні економічні суперечності, що є джерелом поступального прогресивного розвитку та одночасного вдосконалення економічної системи й економічних інтересів. Тим самим економічний інтерес як єдність об'єктивного і суб'єктивного характеризує свою власну здатність перетворюватись з чинника спонукальної діяльності на чинник активізації трудової господарської діяльності людей.

Водночас цілеспрямоване використання економічних інтересів як усвідомленої форми потреб людини займає досить важливе місце в управлінні на макро- та мікроекономічному рівні. В умовах узгодженої взаємодії зі стимулами інтереси виступають: 1) об'єктом управління; 2) надзвичайно важливим інструментом впливу на суб'єктів економічних відносин; 3) рушійною силою розвитку економічної системи. Єдність і протилежність економічних інтересів виступають джерелом саморухомості їх як цілісної системи, перетворюючи тим самим економіку на режим саморегульованої сукупності зв'язків і відносин між її учасниками [6, 10].

Французький соціолог і філософ П. Бурдьє, вивчаючи проблему соціального простору та символічної влади [7, 193–194], зазначав, що поняття інтересу, який мотивує поведінку акторів соціальних відносин, є складним та багатозначним. У широкому розумінні інтересом є така кінцева мета діяльності, яку особа переслідує на шкоду будь-чим іншим інтересам; вузьке розуміння інтересу корелюється з поняттями престижу, багатства або ж влади. Для П. Бурдьє основним є друге трактування, за яким інтерес ототожнюється із матеріальною вигодою; втім, розглядаючи цю вигоду, він користується економічною термінологією для визначення речей неекономічного порядку. Отже, для фран-

цузького соціолога поняття «інтерес» означає прагнення до господарювання, а соціальне життя постає як постійна боротьба за владу над іншими [8, 52].

За думкою Д. І. Чеснокова інтерес — це об'єктивне ставлення суспільства, груп або окремих індивідуумів до умов власного життя і наявних потреб [9, 127]. Соціологами здійснюється ретельний аналіз питання про співвідношення потреб та інтересів і приходять до висновку про те, що потреби є об'єктивними і віддзеркалюють необхідний зв'язок, залежність людини від природи і суспільства, отже потреба є більш широкою категорією, адже вона притаманна як органічній, так і соціальній сферам руху матерії, а категорія інтересу застосовується лише у суспільному житті [10, 164].

Філософське тлумачення категорії «інтерес» подає його як поняття, яке характеризує щось об'єктивно значуще, необхідне для індивіда, сім'ї, класу, нації, суспільства в цілому [11, 131]. У ХХ ст. виникає новий напрям натуралістичної філософії — «теорія інтересу» (Д. Паркер, Р. Паррі, Ф. Теннант), яка зазначає, що значимість предметів і явищ дійсності визначається не їх об'єктивною роллю у суспільстві, а суб'єктивним ставленням до них індивідів, його інтересом, що призводить до суб'єктивного тлумачення природи цінностей [12, 141].

У марксистській парадигмі категорія інтересу постає рушійною силою суспільного розвитку, яка визначається виробничими відносинами даної економічної формації. Спільні інтереси, що виникають у представників одного класу можуть виступати стимулами класової політичної боротьби, яка розглядалася К. Марксом і Ф. Енгельсом як двигун прогресу. Зміст категорії «інтерес» розкривається мислителями як суспільні відносини, що проявляються у виді потреб, які виникають з приводу присвоєння засобів виробництва і виробничих відносин, що виникають з цього приводу. Таким чином, можна помітити, що марксистська доктрина подає інтереси і відносини практично як тотожні поняття [13, 72].

Слід зазначити, що сучасна соціальна філософія, як правило, розглядає інтереси у зв'язку із людськими потребами. Якщо потреба розглядається як властивість суб'єкта потребувати в об'єктивно-необхідних умовах свого існування [14, 484], то інтерес є необхідно притаманна суб'єкту властивість потребувати у засобах задоволення своїх потреб [14, 490].

Російська дослідниця С. А. Мартиросян, досліджуючи соціальні інтереси у соціально-філософському аспекті, зазначає, що соціальний інтерес, являючи собою складне й неодномірне соціально-особистісне явище, з погляду діяльнісного підходу, виступає результатом предметної діяльності й взаємодії з іншими людьми в різних формах референтно-значущої діяльності, визначаючи внутрішні орієнтири вибору людиною цікавих для себе об'єктів, кола спілкування, референтних груп, відносини соціалізації й співробітництва.

Специфіка соціального інтересу полягає в тому, що він являє собою особистісну й соціальну макросистему, яка визначає зміст й структуру мікро- і макросистем інтересів інших рівнів, особистісної й соціальної взаємодії суспільства. У той же час інтереси, на підставі яких діють суб'єкти виходячи з їх

соціальної, економічної, політичної, релігійної, духовної природи, разом з тим обумовлені всією сукупністю культурно-ціннісних, світоглядних позицій суб'єктів. Соціальні інтереси являють собою соціально-динамічну систему, що змінюється залежно від трансформації самих соціальних суб'єктів, мінливості соціального середовища й форм соціальної взаємодії [15, 8].

В цілому, може бути виокремлено чотири основні позиції стосовно природи інтересу: 1) інтерес є суб'єктивним явищем; 2) інтерес є об'єктивним явищем; 3) окремо існують суб'єктивні і об'єктивні інтереси; 4) інтерес виступає як єдність суб'єктивного і об'єктивного [16, 14].

Радянський вчений М. І. Заозеров зазначав, що інтерес є категорією суто суб'єктивною, оскільки про інтерес не може йти мова у тому випадку, коли суб'єкт не усвідомлює його [17, 223]. Втім інтерес не може розглядатися як чисто суб'єктивне явище хоча б тому, що він є віддзеркаленням у свідомості об'єктивно існуючої потреби.

Спорячи із тим, що інтерес є суб'єктивним явищем, російський правознавець С. В. Михайлов наводить низку доводів, серед яких, зокрема, такий: інтереси не можна розглядати як суб'єктивну категорію, оскільки вони існують і поза усвідомлення їх самим суб'єктом інтересу: наприклад, дитина не може цілком усвідомлювати свої інтереси через недостатність знань і досвіду, хоча вони об'єктивно існують, отже закон їх визнає і охороняє [18, 18]. Думається, що це міркування є не зовсім логічним, бо у цьому випадку інтерес визнається об'єктивним не у результаті дослідження його природи, а тільки через те, що він згадується у законодавстві. Таким чином, виходить, що інтерес має вважатися існуючим тоді, коли він визнаний законодавством, а не коли він існує у суб'єкта насправді. Ця логіка є досить сумнівною, отже спробуємо пояснити це законодавче положення так: 1) законодавець покладає обов'язок піклуватися про законні інтереси недієздатних осіб їх опікунам, які уповноважені представляти і захищати ці інтереси у тому вигляді, в якому, на їх думку, це піде на користь недієздатній особі; 2) у деяких випадках закон шляхом використання фікцій та презумпцій сам визначає деякі інтереси, хоча насправді інтерес конкретної особи може відрізнитися від того, що зазначається у законі.

Об'єктивність інтересу проявляється у тому, що він є продуктом об'єктивних потреб, необхідність задоволення яких примушує особу вступати до суспільних відносин саме через ці інтереси. Таким чином, інтерес є опосередковуючою ланкою між суспільними відносинами і людиною.

Російський теоретик права А. І. Екімов зазначав у роботі «Інтереси і право в соціалістичному суспільстві», що позиція об'єктивного тлумачення інтересів підтримується такими моментами: 1) появлення інтересів у суб'єктів зумовлено наявністю у них потреб; 2) зміст інтересів обумовлений особливостями предмета потреби і процесу оволодіння ним у даних умовах; 3) реалізація інтересів пов'язана із подоланням перешкод, що об'єктивно існують, і наявністю певних засобів, що вступають у взаємодію із суб'єктом [19, 6].

Поряд із тим О. В. Кузнецов пише, що інтерес входить до структури не лише суспільних відносин, але й у структуру особистості [20, 56]. Таким чи-

ном, інтерес вже не може розглядатися як суто об'єктивна категорія, адже він завжди усвідомлюється особистістю.

На відміну від потреби, інтерес є притаманним не усьому живому, а лише людині — істоті, що володіє свідомістю і носить у собі «іскру Божу» — розум і духовність. Людина задовольняє свої потреби свідомо, пізнаючи і зрозуміючи їх, чим і відрізняється від тварини, яка задовольняє потреби на інстинктивному підсвідомому рівні. Здатність усвідомлювати потреби через визначення інтересу свідчить про більш високий щабель розвитку людини у порівнянні із іншими створіннями, адже свідоме прагнення до задовольняння потреби завжди є раціоналізованим, спланованим. Людина спроможна не просто бачити потребу і намагатися її реалізувати, але й обирати інструменти і способи реалізації потреби.

Підводячи підсумок оглядові основних точок зору на категорію «інтерес» зробимо деякі висновки щодо її природи.

1. При співвідношенні категорій «потреба» та «інтерес» перша є визначальною і являє собою нестаток у чому-небудь, необхідному для підтримання життєдіяльності індивіда, соціальної групи, суспільства. Потреби виражають взаємозв'язок суб'єкта і його діяльності й проявляються в прагненнях, інтересах, цілях та поведінці.

2. Інтерес — усвідомлена необхідність у задоволенні потреби, отже інтерес є суб'єктивним віддзеркаленням об'єктивно існуючої потреби. Одна й та ж сама потреба може знаходити різні відклики у людській свідомості і відбиватися у різних інтересах, залежно від особистих якостей суб'єкта. Так, потреба в їжі може викликати інтерес у простому подоланні відчуття голоду, але вона ж може стати основою для інтересу у використанні в їжу коштовних делікатесів. Крім того, потреби можуть знаходити вираз як у цілком законних інтересах, так і у протиправних (і навіть — злочинних) інтересах.

3. Законні інтереси, про які йде мова у законодавстві, і реально існуючі інтереси конкретної особи не тотожні, оскільки законодавець та правозастосовник часто вдаються до правових фікцій, називаючи законним інтересом те, що, на думку державного органу, посадової особи, опікуна або піклувальника, може піти на користь тій особі, яка сама не може чітко сформулювати і висловити власний інтерес.

Методологія дослідження категорій «інтерес» та «законний інтерес» виходячи із сказаного має ґрунтуватися на об'єктивно-суб'єктивному розумінні інтересу та усвідомленні того, що законний інтерес відрізняється від реального інтересу особистості: якщо реальний інтерес є дійсним відбиттям у свідомості людини потреби, то законний інтерес може бути як юридичним оформленням реального інтересу, так і презумпцією про наявність такого інтересу.

Література

1. Етимологічний словник української мови. У 7 т. Т. 2. Д–Копці. — К. : Наук. думка, 1985.
2. Немов Р. С. Психологія : учеб. пособие / Р. С. Немов. — М. : Просвещение, 1990.
3. Общая психология : учеб.-метод. пособие / М. В. Гамезо, В. С. Герасимова, Д. А. Машурцева, Л. М. Орлова ; под общ. ред. М. В. Гамезо. — М. : Ось-89, 2007.

4. Еникеев М. И. Основы общей и юридической психологии : учебник / М. И. Еникеев. — М. : Юристъ, 1996.
5. Войтов А. Г. Экономика. Общий курс. (Фундаментальная теория экономики) / А. Г. Войтов. — М. : Дашков и К°, 2003.
6. Ковальчук С. С. Підприємницькі інтереси та механізми їх узгодження: питання теорії і методології // Экономика Крыма. — 2004. — № 12.
7. Бурдьё П. Социальное пространство и символическая власть // Начала / П. Бурдьё ; пер. с фр. Н. А. Шматко. — М. : Socio-Logos, 1994.
8. Волков Ю. Г. Социология : учебник / Ю. Г. Волков, В. И. Добреньков, В. Н. Нечипуренко, А. В. Попов ; под ред. Ю. Г. Волкова. — Изд. 2-е, испр. и доп. — М. : Гардарики, 2003.
9. Чесноков Д. И. Исторический материализм / Д. И. Чесноков. — М. : Мысль, 1965.
10. Здравомыслов А. Г. Интерес как категория исторического материализма // Вестник ЛГУ. Серия экономики, философии и права. — 1959. — Вып. 3, № 17.
11. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. — М., 1980.
12. Самбор М. Интерес у праві: поняття, сутність, структура // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 1.
13. Радаев В. В. Экономические интересы при социализме / В. В. Радаев. — М. : МГУ, 1971.
14. Социология / под ред. А. Ф. Зотова, В. В. Миронова, А. В. Разина. — М. : Академ. проект, 2003.
15. Мартиросян С. А. Социальный интерес в политическом пространстве (социально-философский анализ) : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / С. А. Мартиросян. — Ростов н/Д, 2005.
16. Малько А. В. Законные интересы как правовая категория / А. В. Малько, В. В. Субочев. — С.Пб. : Юрид. центр Пресс, 2004.
17. О диалектике развития советского социалистического общества / под общ. ред. В. Н. Пилипенко и Г. М. Штракса. — М., 1962.
18. Михайлов С. В. Категория интереса в российском гражданском праве / С. В. Михайлов. — М. : Статут, 2002.
19. Экимов А. И. Интересы и право в социалистическом обществе / А. И. Экимов. — Ленинград : ЛГУ, 1984.
20. Кузнецов А. В. Уголовное право и личность / А. В. Кузнецов. — М. : Юрид. лит., 1977.

Анотація

Левченко Д. В. Проблеми встановлення сутності категорії «інтерес». — Стаття.

У статті категорія «інтерес» розглядається з позицій філософії, психології, економіки, соціології, правознавства; встановлюються зв'язки між інтересами й потребами. Дослідження думок різних вчених з цього питання дозволило авторові дійти висновку про об'єктивно-суб'єктивну природу інтересу. Відзначається також, що від реальних інтересів слід відрізняти «законні інтереси», які досить часто лише презюмуються.

Ключові слова: інтерес, потреба, економічний інтерес, законний інтерес, презумпція.

Аннотация

Левченко Д. В. Проблемы установления сущности категории «интерес». — Статья.

В статье категория «интерес» рассматривается с позиций философии, психологии, экономики, социологии, правоведения; устанавливаются связи между интересами и потребностями. Исследование мнений различных ученых по этому вопросу позволило автору прийти к выводу об объективно-субъективной природе интереса. Отмечается также, что от реальных интересов следует отличать «законные интересы», которые весьма часто лишь презюмируются.

Ключевые слова: интерес, потребность, экономический интерес, законный интерес, презумпция.

Summary

Levchenko D. V. The problem of establishing the essence of the category «interest». — Article.

In this article, the category «interest» is considered from the standpoint of philosophy, psychology, economics, sociology, law; establish connections between the interests and needs. A survey of opinions various scholars on this issue allowed the author to come to the conclusion that the objective and the subjective nature of the interest. It is also noted that from the real interests should distinguish «legitimate interests», which are very often only presumed.

Keywords: interest, need, economic interest, legitimate interest, presumption.